

„IK GELOOF DAT IK GELOOF” IS HET SPONTANE ANTWOORD DAT DE ITALIAANSE FILOSOOF GIANNI VATTIMO GEEFT ALS EEN VAN ZIJN COLLEGA'S HEM ONVERHOEDS VRAAGT NAAR ZIJN GELOOF. PAS ALS HIJ NADENKT OVER ZIJN IMPULSIEVE ANTWOORD, BESEFT HIJ HOE TREFFEND HET ZIJN POSITIE VERWOORDT. HET DRUKT VOOR HEM PRECIËS DE MENGELING VAN AARZELING EN BESLISTHEID UIT DIE ZIJN GELOOF KENMERKT.

IK GELOOF DAT IK GELOOF

GIANNI VATTIMO IS IN 1936 GEBOREN in Turijn. Hij groeit op in een kleinburgerlijk gezin. Het geloof en de Rooms Katholieke Kerk neemt er een alles-beheersende en vanzelfsprekende plaats in. Vattimo studeert filosofie en bouwt een wetenschappelijke carrière op, waarin hij een zekere faam verwerft in de filosofische hermeneutiek. Hij wordt bekend met een boek over het 'zwakke denken'. Vele jaren leeft hij op een zelfgekozen afstand van de kerk en het christelijk geloof. In de jaren negentig ontwikkelt hij - inmiddels hoogleraar aan de Universiteit van Turijn - een hernieuwde belangstelling voor zijn katholieke wortels. Hij begint zijn filosofische denken te verbinden met een eigen interpretatie van het geloof, waarbij het begrip 'secularisatie' een centrale rol speelt. Hij typeert zijn benadering op vergelijkbare wijze als zijn filosofische hermeneutiek als een 'zwak geloof'.

In het essay *Ik geloof dat ik geloof*, dat enkele jaren geleden in Nederlandse vertaling uitkwam, werkt hij dat uit. De redenen voor wat hij zijn terugkeer tot het christelijk geloof noemt, zijn voor een deel persoonlijk van aard. Vooral het sterven van een goede vriend heeft bij hem de behoefte aan troost en geborgenheid weer wakker geroepen. Hij schaamt zich daar niet voor en ziet zijn belangstelling voor geloof ook als iets dat hoort bij het ouder worden. Zijn boekje stijgt echter boven het persoonlijke uit, omdat hij tevens een filosofisch onderbouwde interpretatie van het christelijke geloof biedt. Dat maakt zijn verhaal ook voor een bredere kring van (christelijk georiënteerde) filosofen van belang.

HET ATHEÏSME VOORBIJ

De geschiedenis van het denken heeft zich lange tijd laten leiden door een geloof in de rationaliteit. Door de kracht van het menselijk verstand zou de

werkelijkheid uiteindelijk te begrijpen zijn. De vooruitgang van de wetenschap (met name de exacte wetenschap) demonstreert dat. De mens weet steeds meer en kan steeds meer en het zal niet lang meer duren of de hele werkelijkheid is in kaart gebracht.

Nog steeds zijn er vele wetenschappers die zo'n geloof min of meer aanhangen. En het grote publiek denkt er vaak net zo over. Wetenschap maakt geloof overbodig, heeft in ieder geval aangetoond dat onze wereld prima te begrijpen is zonder God. Geloof is in hun ogen iets achterlijks en gedoemd te verdwijnen of te verdampen als eenmaal de rationaliteit goed doorgedrongen is.

Vattimo laat echter zien dat dit schijnbaar zo rationele geloof van meer naïviteit getuigt dan het geloof dat men beweert te weerleggen. Hij draait de populaire opvatting om. Volgens hem is juist het atheïsme achterhaald geraakt. Wie grofweg gezegd alleen maar als waarheid accepteert wat te tellen en te meten is, houdt er een verkort waarheidsbegrip op na, waardoor grote delen van dat wat het menselijk leven uitmaakt en de moeite waard maakt, worden buiten gesloten. De ervaringen die zijn opgedaan met de gevolgen van het wetenschappelijke denken laten zien dat dit aan grenzen gebonden is. Volgens Vattimo zijn er „vandaag de dag geen aannemelijke, krachtige, filosofische redenen meer om atheïst te zijn, of in ieder geval om de godsdienst af te wijzen”.

Dit inzicht - dat overigens ook door vele andere hedendaagse denkers wordt gedeeld - leidt er bij Vattimo niet toe dat hij op een onkritische wijze terugkeert tot het geloof van zijn jeugd. Hoewel hij zelf het woord 'terugkeer' gebruikt, is het beter om van een 'hervatting' te spreken: „Het was zoiets als

door
Bert Altena

het opnieuw oppakken van een betoog dat ik afgebroken had en dat nu weer een coherentie en continuïteit leek te vinden”.

In deze formulering toont Vattimo zich de filosofische hermeneut die hij is. De filosofische hermeneutiek houdt zich bezig met het lezen en interpreteren van teksten. In dit vakgebied is de overtuiging ontstaan dat dit lezen en interpreteren een altijd voortdurend proces is. Dat is een andere mening dan die van het geloof in het wetenschappelijk rationalisme, dat ervan uitgaat dat eens alle geheimen van de werkelijkheid ontsloten zullen zijn en de mens tot volledig begrip komt (en dus de religie of God overbodig wordt). De hermeneutische opvatting is, dat we nooit zijn uitgepraat met het verleden. In ieder heden is er weer de uitdaging en de verplichting om het gesprek met de traditie opnieuw aan te gaan.

De manier waarop Vattimo zijn eigen traditie herneemt heeft een filosofische kleur. Hij sluit aan bij denkers als Nietzsche en Heidegger en ontwikkelt in hun spoor een eigen interpretatie van het christelijk geloof. Voor hem zijn daarbij begrippen als de ‘menswording van God’ en de ‘secularisatie van het geloof’ richtinggevend.

In de moderne filosofie is ‘God’ of ‘geloof’ lange tijd geen serieus thema geweest. Dat is nu aan het veranderen en Vattimo is daar een exponent van. Dat ‘God’ uit het denken verdween, kwam onder andere bij de filosoof Nietzsche vandaan. Wat Nietzsche liet zien is dat het in de moderne tijd onmogelijk is geworden nog langer te geloven in een God als de grondslag van een definitieve waarheid. In een God die tevens het sluitstuk is van onze werkelijkheid, de verklaringsgrond voor alles, een God als Opperwezen, waar alles bij vandaan komt en alles op toe loopt. Nietzsche verklaarde aan het einde van de negentiende eeuw deze God failliet. De ervaringen die de mensheid in de daaropvolgende eeuw opdeed, leken hem gelijk te geven. We maakten de opkomst van de technisch-wetenschappelijke wereldbeschouwing mee, waarin voor God geen plaats meer is, omdat alles rationeel verklaarbaar lijkt. De kerken en het geloof werden, zeker in de westerse wereld, steeds verder teruggedrongen door het proces van secularisatie. Maar ook maakten we het demasqué van de mens mee, die helemaal van God los geslagen de oorzaak werd van de meest gewelddadige eeuw van de geschiedenis (Holocaust, Goelag).

SECULARISATIE ALS DE KERN VAN GELOOF

Op een eigen manier probeert Vattimo vanuit het uitgangspunt van Nietzsches analyse zijn godsgeloof te verhelderen. Zijn stelling is dat wat wij om ons heen zien als secularisatie van het geloof, op een dieper niveau de uitdrukking is van de essentie van de christelijke traditie. Met secularisatie wordt gewoonlijk bedoeld het proces waarin de kerk (en dus het geloof) steeds meer aan invloed inboet. Vele gelovigen zien de secularisatie daarom als een bedreiging en als een teken van verlies en verval. Anderen benaderen de secularisatie positiever. Met name in de jaren zestig kwamen deze stemmen op, die in het proces van secularisatie een soort uitzuivering zien van het christelijk geloof. Allerlei historische aanslitsels, zoals de machtsaanspraken van de kerk, worden door de secularisatie teruggedrongen. Door dit proces komt de eigenlijke kern van het christelijk geloof, als tegenpraak en verzet tegen de machten, sterker naar voren. Vattimo ziet het nog anders. De positieve benadering blijft volgens hem steken in een tegenstelling tussen kerk en wereld, tussen geloof en weten. Voor hem is zoals gezegd de secularisatie de essentie van de christelijke traditie. Hij ziet dat vooral gebeuren in de

menswording van God, wat niet anders is dan een ‘verwereldlijking’ van God. In Jezus treedt God de menselijke werkelijkheid binnen. Hij noemt dat ook wel kenosis, het griekse woord voor zelfontlediging dat Paulus gebruikt in Filippenzen 2:7. Eigen aan het christelijk geloof is dat het een God belijdt die afziet van alle goddelijke kwaliteiten en zich geheel overgeeft aan de menselijke werkelijkheid. Vattimo noemt dat de

ER ZIJN VANDAAG DE DAG GEEN AANNEMELIJKE, KRACHTIGE, FILOSOFISCHE REDENEN MEER OM ATHEÏST TE ZIJN

‘verlaging van God’, of ook wel de ‘verzwakking van God’. Ook Vattimo beschouwt de secularisatie dus als iets positiefs. Maar anders dan degenen die er alleen een uitzuivering van het geloof in zien, waardoor de andersheid van God tegenover de wereld wordt benadrukt, is hij van mening dat er door de secularisatie (of *kenosis*) een nieuwe verbinding tussen God en mens gedacht kan worden.

De essentie van de heilsgeschiedenis is voor hem dat God „een vriendschapsband met de mens tot stand wil brengen”. De secularisatie vindt voor Vattimo een grens in de liefde (*caritas*). Een door hem veelvuldig gebruikt citaat is het woord van Jezus: „Ik noem u niet meer dienstknechten, maar vrienden” (Joh. 15:15). Daarin ziet hij een wezenlijk andere verhouding tussen God en mens aan het licht treden. Niet meer een

verhouding van concurrentie of van tegenstelling, maar van een steeds sterker wordende verbondenheid. Voor Vattimo is dat de betekenis van de christelijke leer van de menswording.

'CARITAS' VOOR 'VERITAS'

Om Vattimo goed te begrijpen is het van belang zijn opvattingen niet te beschouwen als een nieuwe waarheid die vervolgens in een systeem wordt gepast. Filosofisch gezien geeft hij zelf voedsel aan dat misverstand door een term als 'essentie' te gebruiken. Maar uit zijn essay wordt duidelijk dat hij de *caritas* als grensbegrip van de secularisatie op een open manier beschouwt. De openbaring of de heilsgeschiedenis is niet af, maar is een voortdurend (hermeneutisch) proces om vanuit de *caritas* 'de tekenen des tijds' te lezen. Er zijn geen laatste waarheden waarvoor wij het hoofd moeten buigen. Dat is de valkuil waarin het grondslagdenken valt, waarin God oorsprong en doel tegelijk is. De moderne filosofie kan „niet meer geloven in de grondslag als objectief gegeven”. De liefde als 'ultieme' betekenis van de openbaring kent echter geen einde, omdat ze „zich bewust geworden is van het geweld dat inherent is aan elk laatste woord, aan elk hoofdbeginsel dat ieder verder vragen tot zwijgen zou brengen”.

Duidelijk is dat hij voor zichzelf nog vele vragen openlaat. Dat is gegeven met de uitgangspunten van zijn benadering.

Een filosofisch bezwaar kwam hierboven al aan de orde: Is zijn spreken over 'essentie' en 'ultieme betekenis' wel verenigbaar met zijn eigen hermeneutische uitgangspunten, waarin juist afscheid genomen wordt van grondslagdenken-achtige overwegingen? Vattimo wekt soms de indruk dat bij hem de *caritas* (de liefde) de filosofische rol van de *veritas* (de waarheid) heeft

DE HERMENEUTISCHE OPVATTING IS, DAT WE NOOIT ZIJN UITGEPRAAT MET HET VERLEDEN

overgenomen. Dat mag op zichzelf sympathiek overkomen, zeker in een tijd waarin de filosofie zich ontdoet van een verouderd en rigide waarheidsbegrip ten gunste van een hermeneutischer variant, maar de vraag is of de *caritas* van Vattimo ons uiteindelijk verder brengt? Spreekt hij niet te gemakkelijk over de lief-

de en heeft hij wel voldoende oog voor de realiteit van het kwade en de zonde?

In deze vraag schuilt ook een theologisch element. Vattimo is filosoof en geen theoloog en meet zich op dat vlak ook geen bijzondere competenties toe. Maar het is duidelijk dat zijn denken raakvlakken heeft met de theologie, zoals de filosofische (anti)metafysica dat

DOOR DE SECULARISATIE KAN EEN NIEUWE VERBINDING TUSSEN GOD EN MENS GEDACHT WORDEN

altijd heeft gehad. Een theoloog zou Vattimo kunnen vragen of hij God en mens niet te veel in elkaar denkt en te weinig tegenover elkaar? Hij moet weinig hebben van (protestantse) theologieën die de distantie tussen God en mens benadrukken. Wellicht komt hier de invloed van de traditioneel integralistische katholieke theologie op een onbewuste manier tot uitdrukking. In ieder geval, theologisch lijkt er wel wat af te dingen op de allesoverheersende plaats die zijn *caritas*-begrip inneemt. Ook in een vriendschapsrelatie komen verschillen voor en zelfs conflicten. In zekere zin zijn ze de vooronderstelling van elke gezonde relatie. Vattimo's streven naar een vriendelijke, niet-gewelddadige God, verhindert dat hij oog heeft voor het per definitie niet inpasbare (en dus kritische aspect) van de christelijke godsídee.

Vattimo heeft met zijn essay de discussie over de mogelijkheid om God ook filosofisch te denken van nieuwe en prikkelende impulsen voorzien. Zijn denken nodigt, als iedere ware filosofie (en theologie?), uit tot verder denken en dat op zichzelf is al een grote verdienste.

Dr. A (Bert) Altena (41 jaar, gehuwd en vader van vier kinderen), predikant van de protestantse wijkgemeente Assen-Noord. In 2003 gepromoveerd aan de Theologische Universiteit te Kampen op een homiletische studie naar de mogelijkheden van de preek in een postmodern klimaat.

LITERATUUR:

Gianni Vattimo, *Ik geloof dat ik geloof*, Amsterdam 1998
Id., *Het woord is geest geworden. Filosofie van de secularisatie*, Kampen 2003